

УДК 930.253:792.54(477)

С. О. ДУБОВИК*

**НАЦІОНАЛЬНА ОПЕРА УКРАЇНИ
ЗА ДОКУМЕНТАМИ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО
АРХІВУ-МУЗЕЮ ЛІТЕРАТУРИ І МИСТЕЦТВА УКРАЇНИ
(до 150-річчя від дня заснування)**

У тематичному огляді, присвяченому 150-річчю заснування Національної опери України, розглянуто комплекс документів з історії театру із фондів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України. Здійснено аналіз первинного потоку інформації про театр, що міститься в окремих фондах.

Ключові слова: Національний академічний театр опери та балету України ім. Т. Г. Шевченка; Національна опера України; ювілей; особові фонди; документи; ЦДАМЛМ України.

8 листопада (27 жовтня за ст. ст.) 1867 р. стало святковим для киян та історичною датою для української культури. 150 років тому виставою “Аскольдова могила” О. М. Верстовського відкрився перший сезон київської опери. Склад виконавців нового театру спочатку був дуже скромний: “12 артистів-солістів, маленький хор із 24-х осіб та обмежений склад оркестру”¹. Після “Аскольдової могили” на сцені театру один за одним з’являються кращі твори оперного мистецтва – “Іван Сусанін” М. І. Глінки, “Русалка” О. С. Даргомижського, “Опричники” і “Пікова дама” П. І. Чайковського та багато інших вистав, що мали великий успіх. Новий театр із кожним сезоном набував все більшого художнього авторитету.

У складі київської опери ХІХ–початку ХХ ст. зустрічаємо багато імен видатних співаків, диригентів і режисерів. Золоті сторінки в історію Київського оперного театру вписали такі блискучі співаки, як: П. С. Білинник, М. Д. Ворвулев, З. М. Гайдай, Б. Р. Гмиря, Д. М. Гнатюк, Б. П. Гнидь, В. Д. Гришко, М. С. Гришко, Ю. О. Гуляєв, М. Е. Донець, А. В. Іщенко, Ю. С. Кипоренко-Доманський, А. І. Кочерга, М. І. Литвиненко-Вольгемут, Є. С. Мірошниченко, А. Ю. Мокренко, І. С. Паторжинський, О. А. Петрусенко, В. М. Река, М. Д. Роменський, Б. А. Руденко, Л. А. Руденко, А. Б. Солов’яненко, М. Ю. Стеф’юк, Г. А. Ципола, Є. І. Чавдар та багато інших. Із рук корифеїв прийняло

* Дубовик Сергій Олександрович – науковий співробітник відділу використання інформації документів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України.

естафету нове покоління чудових вокалістів, що нині примножують славу театру – І. В. Даць, С. І. Магера, О. Л. Микитенко, О. В. Нагорна, Д. Попов, А. О. Швачко, Т. Б. Штонда...

Столичну оперу осявало яскраве сузір'я й майстрів української хореографії – М. О. Апухтін, Ф. М. Баклан, А. І. Васильєва, А. В. Гавриленко, О. І. Гаврилова, Л. П. Герасимчук, Є. М. Єршова, В. Ф. Калиновська, А. Г. Кальченко, Р. А. Клявін, В. П. Ковтун, А. В. Лагода, В. К. Литвиненко, І. П. Лукашова, О. М. Потапова, Л. І. Сморгачова, О. М. Соболев, Т. О. Таякіна, а нині їхні славні традиції продовжують талановиті танцівники Т. М. Белецька, Г. А. Дорош, Г. Ю. Жало, Є. Д. Кайгородов, Д. Р. Клявін, Д. В. Матвієнко, М. М. Мотков, С. А. Сидорський, О. В. Філіп'єва, М. В. Чепик...

Останні сезони Національної опери України були вдалими і успішними. Постановки, котрі поповнили репертуар театру, стали значними подіями в культурному житті Києва і України, засвідчили високий виконавський потенціал колективу. На київській сцені в останнє десятиліття відбулися прем'єри опер “Турандот” та “Манон Леско” Дж. Пуччіні, “Макбет”, “Бал-маскарад”, “Дон Карлос” Дж. Верді, “Норма” В. Белліні, “Любовний напій” Г. Доніцетті, “Алеко” С. В. Рахманінова, “Попелюшка” Дж. Россіні, “Юланта” П. І. Чайковського, “Мойсей” М. М. Скорика, “Ярослав Мудрий” Г. І. Майбороди, “Бояриня” В. Д. Кирейка, “Наталка Полтавка” М. В. Лисенка – найскладніших шедеврів оперного мистецтва. Балетна труппа подарувала глядачам прем'єри балетів “Раймонда” О. К. Глазунова, “Сюїта в білому” Е. Лало, “Весілля Фігаро” В.-А. Моцарта, “Данієла” М. І. Чембержі, “Майстер та Маргарита” на збірну музику, “Грек Зорба” М. Теодоракіса, “Володар Борисфену” Є. Ф. Станковича, “Каприси долі” Н. Паганіні – М. М. Скорика, “Баядерка” Л. Мінкуса.

150 років Національній опері України. Багато це чи мало? Зроблено багато, але немало ще доведеться працювати на шляху успішної інтеграції у світовий музичний процес, про що свідчать численні гастролі в багатьох країнах світу та участь у найпрестижніших музичних фестивалях.

У рамках відзначення цього надзвичайного для української національної культури ювілею Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ України) подає загальний огляд документів з історії театру та його ролі у становленні національних музичних кадрів. У центрі уваги – архівні джерела ЦДАМЛМ України з відомостями про народження і життя Національної опери України. Ми коротко зупинимось на аналізі окремих архівозбірок, що реконструюють картину творчих здобутків і проблем колективу та особистостей, які залишили слід у довгій і цікавій історії театру.

За браком місця в межах цієї статті зацентруємо увагу лише на тих джерелах, які на наш погляд, є найпоказовішими в аспекті відзначення 150-річчя від дня заснування Національної опери України. Найбільшим за об'ємом і цінністю видається фонд “Національний академічний театр опери та балету України ім. Т. Г. Шевченка (Національна опера України)” (Ф. № 573). Вдаючись до історичного екскурсу, варто згадати, що до ЦДАМЛІМ України документи надійшли в 1974 р. з Державного архіву м. Києва в кількості 464 справ². У результаті науково-технічного опрацювання було сформовано 5 описів на 1763 справи. Хронологічні рамки документів фонду охоплюють період із 1928 р. до 1995 р.

Фонд є неоціненним надбанням українського музичного, хореографічного та сценографічного мистецтва. Широким спектром документів у ньому представлений опис № 1 у кількості 1364 справ за 1936–1995 рр. Серед документів опису – постанови, розпорядження, накази РНК СРСР та УРСР, Міністерства культури СРСР та УРСР, Комітету та Головного управління у справах мистецтв УРСР, директора театру з основної діяльності та особового складу. Широко представлене листування з Головним управлінням у справах мистецтв УРСР з питань реконструкції та капітального будівництва театру (1938, 1941, 1944), ЦК КП(б)У та РНК УРСР про реєвакацію театру з м. Іркутська до м. Києва (1944). Ключовою темою листування театру з ЦК КПУ, РМ УРСР та театральнo-концертними установами і організаціями виступає репертуарна та гастрольна політика, нові постановки, участь провідних артистів у міжнародних конкурсах, ювілейних вечорах і творчих зустрічах, обмін гастрольями і постановками спектаклів, гастролі зарубіжних артистів (Ж. Перса і У. Басса – США, Г. Зобіана, Т. Карабибери, М. Пантаозі, О. Черней – Румунія, Н. Гюзелева – НРБ) та виїзд театру на гастролі за кордон.

До складу цього опису увійшли також протоколи засідань дирекції театру, виробничих нарад, художньої ради, режисерсько-диригентської колегії, протоколи обговорень постановок опер “Утоплена” і “Тарас Бульба” М. В. Лисенка (1950, 1952), “Богдан Хмельницький” К. Ф. Данькевича (1952). Питання постановок вистав та їх обговорення відображені й у стенограмах засідань художньої ради при Комітеті у справах мистецтв УРСР. Мова йде про оперу “Тарас Бульба” М. В. Лисенка у новій постановці (1946) та спектакль “Молода гвардія” Ю. С. Мейтуса (1947). Тут наявні також стенограми обговорення спектаклів у Всеросійському театральному товаристві під час Декади українського мистецтва в Москві (1951).

Значний масив складають документи про творче співробітництво та культурні зв'язки театру із зарубіжними країнами (Великою Британією, Іспанією, НДР, НРБ, ЧССР, Японією та ін.), перебування на гастрольях окремих зарубіжних артистів, підготовку та святкування ювілею народної артистки СРСР М. І. Литвиненко-Вольгемут, роботу режисер-

сько-диригентської колегії, 100-річчя від дня заснування театру, участь його артистів у міжнародних і всесоюзних конкурсах.

Співпраця дирекції театру з композиторами, драматургами, художниками, режисерами представлена в описі договорами про написання музики і лібрето, художнє оформлення та режисуру спектаклів тощо. Цікаві доповнення дають балетні та оперні лібрето, ескізи декорацій і костюмів, фотографії сцен із вистав, гастрольні й репертуарні плани та звіти, програми, афіші оперних і балетних спектаклів, творчих вечорів і концертів.

Заслужують на увагу й журнали для провідних режисерів вистав та заміни виконавців, списки артистів, що виїжджали на гастролі за кордон, вітальні адреси, листи, телеграми організацій і приватних осіб на адресу театру та окремих його виконавців. До цієї групи джерел відносимо й книги обліку зайнятості артистів, режисерів, суфлерів у виставах. Документи мають вигляд опракованої книги, куди протягом 1982–1995 рр. записувалися цінні відомості про створення вистав на сцені Національної опери України.

Багато корисного матеріалу міститься й у сформованих архівістами “творчих досьє” диригентів, режисерів-постановників, художників, хормейстерів, заслужених діячів мистецтв УРСР, солістів опери і балету, професорів, педагогів-репетиторів, хореографів, концертмейстерів театру та вистав, поставлених на його сцені. Кожне “досьє” – це окрема справа, що репрезентує одну особу або виставу. До його складу, як правило, увійшли публікації відгуків у пресі, творчі портрети, нагородні листи, фотографії, програми та афіші.

У складі документів опису № 2, який нараховує 77 справ, – списки особового складу та особові справи працівників театру за 1943–1975 рр.

Варто виділити документи про роботу профспілки театру, що зосереджені в описі № 3. Зокрема, це – стенограми, протоколи, звіти, договори, плани заходів, довідки тощо (всього 183 справи за 1945–1975 рр.).

Окрему групу документів з історії Національної опери України складає опис № 4 на 73 справи, що містять лібрето оперних і балетних вистав за 1937–1980 рр. Серед них – найбільш прикметні тексти опер: “Євгеній Онегін” (1937), “Демон” (1938), “Наталка Полтавка” (1949), “Богдан Хмельницький” (1950, 1951), “Запорожець за Дунаєм” (1951, 1953), “Борис Годунов” (1952), “Князь Ігор” (1953), “Паяци” (1956), “Аскольдова могила” (1959), “Отелло” (1965), “Тихий Дон (Григорий Мелехов)” (1976) та ін.

Подяки, грамоти, вітальні адреси, дипломи, урядові телеграми, що увійшли до складу опису № 5, відтворюють участь колективу у військово-шефській роботі, різних гастрольних і концертних програмах із обслуговування робітників різних підприємств, організацій і установ, культурній програмі “Олімпіада-80”. Окремо виділені документи

про відзначення 100-річчя від дня заснування театру. Опис включає 68 справ за 1928–1980 рр.

На наш погляд, найбільшою цінністю фонду є особові справи народних діячів мистецтв СРСР та УРСР: П. С. Білинника (Оп. 2. Спр. 50 за 1954–1964 рр.), Б. Р. Гмирі (Оп. 2. Спр. 40 за 1950–1951 рр.), М. С. Гришка (Оп. 2. Спр. 51 за 1950–1964 рр.), Ю. О. Гуляєва (Оп. 2. Спр. 62 за 1961–1973 рр.), О. М. Загребельного (Оп. 1, т. 4. Спр. 1520 за 1968–1994 рр.), А. І. Кикотя (Оп. 2. Спр. 70 за 1957–1975 рр.), М. М. Крушельницького (Оп. 2. Спр. 13 за 1954 р.), Є. С. Мирошниченко (Оп. 1, т. 3. Спр. 1090 за 1960–1989 рр.), І. О. Молостової (Оп. 1, т. 2. Спр. 923 за 1957–1978 рр.), Ф. Ф. Нірода (Оп. 1, т. 3. Спр. 1091 за 1957–1989 рр.), К. Д. Огнєвого (Оп. 2. Спр. 65 за 1955–1973 рр.), В. І. Пірадова (Оп. 2. Спр. 15 за 1950–1954 рр.), А. Г. Петрицького (Оп. 2. Спр. 23 за 1953–1957 рр.), М. Д. Роменського (Оп. 2. Спр. 27 за 1950–1958 рр.), Н. Л. Семизорової (Оп. 1, т. 2. Спр. 924 за 1975– рр.), С. М. Сергєєва (Оп. 2. Спр. 16 за 1952–1954 рр.), К. А. Симеонова (Оп. 1, т. 2. Спр. 830 за р.), Д. М. Смолича (Оп. 1, т. 3. Спр. 1061 за 1971–1987 рр.), Л. І. Сморгачової (Оп. 1, т. 4. Спр. 1521 за 1969–1994 рр.), Т. О. Таякіної (Оп. 1, т. 4. Спр. 1508 за 1958–1993 рр.), В. С. Тольби (Оп. 2. Спр. 34 за 1953–1959 рр.), Е. М. Томм (Оп. 2. Спр. 61 за 1948–1971 рр.), С. В. Турчака (Оп. 1, т. 3. Спр. 1076 за 1977–1988 рр.; Оп. 2. Спр. 66 за 1967–1973 рр.), Р. О. Хілько (Оп. 1, т. 4. Спр. 1522 за 1969–1994 рр.), Г. А. Циполи (Оп. 1, т. 4. Спр. 1523 за 1969–1994 рр.), Є. І. Чавдар (Оп. 2. Спр. 67 за 1950–1973 рр.) та ін. Фонд включає 104 особові справи.

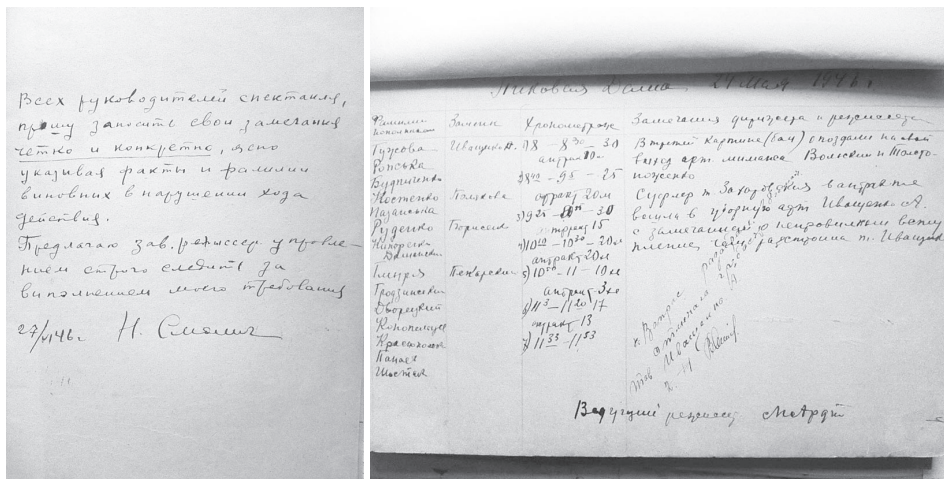
Повне відтворення процесу виникнення й багатогранної діяльності Національної опери України неможливе без використання інформації інших документів, що відклалися у фондах ЦДАМЛМ України. Це, зокрема, документи особових фондів артистів, композиторів, диригентів, драматургів, художників, які працювали на сцені театру. Багато корисного матеріалу зберігається в окремих фондах мистецтвознавців, театрознавців, музикознавців, музичних педагогів, письменників. Цінність фондів полягає в тому, що вони містять не тільки власні документи діячів культури, а й ті, що висвітлюють основні віхи діяльності Національної опери України. Численні фотографії, афіші, програми, репертуари, ескізи, експлікації, спогади, тексти обговорення вистав, бесід та інтерв'ю, рецензії, листи тощо – подають хоча й строкату, але цілісну картину історичного шляху театру та його вплив на розвиток національної культури.

У пошуках конкретного фактичного матеріалу щодо діяльності Національної опери України дослідник обов'язково мусить звернутися до особового фонду оперного співака, режисера, Народного артиста УРСР М. П. Стефановича (Ф. 146. Оп. 1). Фонд містить статті, нариси, спогади, чорнові записи та ін. підготовчі матеріали до праць з історії театру

та його майстрів: М. І. Донця, З. М. Гайдай, М. С. Гришка, І. С. Паторжинського, О. А. Петрусенко, М. Д. Роменського, О. Д. Ропську, Л. В. Собінова. У фонді музикознавця М. І. Кузьміна (Ф. 713. Оп. 1) зберігаються фотографії артистів київської опери 1910–1920 рр.: С. Б. Беліна-Скупецького, К. Д. Воронець-Монтвід, Я. С. Загуменного, О. І. Каміонського, Л. В. Собінова, В. Г. Ухова та інших.

Побіжно звернемо увагу на особові фонди співаків Ю. С. Кипоренка-Доманського (Ф. 104), М. Д. Ворвулева (Ф. 111), К. П. Мінаєва (Ф. 112), Л. А. Руденко (Ф. 120), М. І. Донця (Ф. 123), М. П. Стефановича (Ф. 146), З. М. Гайдай (Ф. 147), Б. Р. Гмирі (Ф. 443), Н. І. Гончаренко (Ф. 491); балетмейстерів С. М. Сергєєва (Ф. 105), В. І. Вронського (Ф. 563); композиторів М. М. Аркаса (Ф. 323), В. Б. Гомоляки (Ф. 445); художників-сценографів О. В. Хвостенка-Хвостова (Ф. 59), М. І. Духновського (Ф. 231), А. Г. Петрицького (Ф. 237), Ф. Ф. Нірода (Ф. 1354); музикознавців, мистецтвознавців Л. С. Кауфмана (Ф. 4), М. П. Пащина (Ф. 185) та інших.

Для висвітлення теми варто виділити фонд культуролога, мистецтвознавця, театрознавця Р. М. Корогодського (Ф. 1297. Оп. 1), науково-технічне опрацювання якого було завершено порівняно недавно (2016 р.), а тому наявність документів про Національну оперу України та її митців, що зберігаються у фонді, ще маловідома широкому загалу дослідників. Цікаві відомості можна знайти в статтях, текстах інтерв'ю та радіопередач Р. М. Корогодського про постановку опери Дж. Верді “Ріголетто” (Спр. 176), балетів “Лускунчик” П. І. Чайковського, “Раймонда” О. К. Глазунова, “Кармен-сюїта” Ж. Бізе – Р. К. Щедріна (Спр. 180), творчість В. М. Реки (Спр. 175), К. П. Радченко (Спр. 177), Б. Р. Гмирі (Спр. 178), З. М. Гайдай (Спр. 179) та С. Ю. Мірочника

Аркуші журналу для провідних режисерів вистав за 1946–1947 рр.
ЦДАМЛМ України. Ф. 573. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 1, 4.

(Спр. 183) на сцені театру. Із цієї підбірки, як видається, варто виокремити статтю “Кармен-сюїта в Києві”, де у спогадах постановників і головних виконавців відтворена історія постановки балету на різних сценах світу, зокрема, на сцені Київського оперного театру, здійсненої братами Олександром і Азарієм Плісецькими у 1973 р.

Гармонійним доповненням до комплексу документів є друківані матеріали, що зосереджені у секторі зберігання друківаних видань ЦДАМЛМ України. Це – збірки “Державний орден Леніна академічний театр опери та балету УРСР ім. Т. Г. Шевченка. Сезон 1940–1941 року” (1941), “Державний театр опери і балету УРСР ім. Т. Г. Шевченка” (1959), “Государственный театр оперы и балета УССР им. Т. Г. Шевченко” (1960), “Театр оперы и балета УССР имени Шевченко (Гастроли государственного ордена Ленина академического театра оперы и балета УССР имени Шевченко в Кремлевском Дворце съездов)” (1962), “Київський театр опери і балету. Фотонарис” (1977), “Державний орден Леніна та ордена Трудового Червоного Прапора академічний театр опери і балету УРСР ім. Т. Г. Шевченка” (1990); книги Ю. Станішевського “Національна опера України” (2002), Б. П. Гнидю “До історії національної опери України (оперні прем’єри, поповнення, гастролі, виконавці). 100–135 сезони (1967–2003)” (2003).

Звичайно, в одному огляді дати повну характеристику всім документам і матеріалам з історії театру, що зберігаються у ЦДАМЛМ України, неможливо: архів зберігає чималий масив документів як про театр, так і про його митців. Зрештою, сподіваємося, що побіжний огляд дасть новий поштовх для цікавих та ґрунтовних досліджень з історії Національної опери України.

¹ Стефанович М. П. До сторіччя київської опери//ЦДАМЛМ України (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 146. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 2, 3.

² Лист директора Київського театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка до Держ. архіву м. Києва (грудень 1966)//ЦДАМЛМ України. Облік. Спр. Ф. 573. Арк. 4.

In the thematic review devoted to the 150th anniversary of the founding of the National Opera of Ukraine a complex of documents on the history of the theater from the collection of the Central State Archives-Museum of Literature and Arts of Ukraine was considered. The analysis of the initial information flow about the theater contained in separate funds has been analyzed.

Key words: National Academic Theater of Opera and Ballet of Ukraine named after T. H. Shevchenko; National Opera of Ukraine; the anniversary; personal fonds; documents; the Central State Archives-Museum of Literature and Arts of Ukraine.